

Такім чынам, ФА ў іх вузкім дэфініцыйным вызначэнні не з'яўляюцца актыўным моўным сродкам навуковых тэкстаў, але не забараняюцца для ўжывання ў розных тыпах навуковага стылю і не складаюць адметнай рысы навуковых тэкстаў, бо падпарадкоўваюцца асноўным задачам адлюстравання навуковай інфармацыі. Заўважаецца рост актыўнасці выкарыстання ФА-ідыёмаў ад уласна навуковага да навукова-папулярнага падстылю і ад пісьмовай да вуснай формы (дыскусія, лекцыя, даклад і інш.). Ад ФА, асноўным паказчыкам якіх з'яўляецца цэласнасць значэння, трэба адрозніваць устойлівыя адзінкі, якія складаюць сістэму структурных, ці тэкстаўтваральных, сродкаў звязанасці, афармлення выкладу навуковай інфармацыі ў іх дыферэнцыяцыі паводле месца і ролі выкарыстання, і састаўныя тэрміны, што якраз і выяўляюць адметнасць тэкстаў незалежна ад іх жанравай разнастайнасці і ўваходзяць у сістэму адметных моўных сродкаў навуковага стылю.

Спіс выкарыстаных крыніц

- 1 Буре, Н. А. Основы научной речи / Н. А. Буре и др. – М. : Академия СПб. Филол. фак. СПбГУ, 2003. – 207 с.
- 2 Васильева, А. Н. Практическая стилистика русского языка для иностранных студентов-филологов старших курсов. – 2-е изд., перераб. / А. Н. Васильева. – М. : Русский язык, 1989. – 190 с.
- 3 Кожин, А. Н. Функциональные типы русской речи / А. Н. Кожин, О. А. Крылова, В. В. Одинцов. – М. : Высш. школа, 1982. – 223 с.
- 4 Стилистика русского языка : Учебное пособие / Сост. В. Д. Бондалетов, С. С. Вартапетова и др. ; под ред. Н. М. Шанского. – Л. : Просвещение, 1982. – 286 с.
- 5 Милованова, Н. Я. Наблюдение над средствами экспрессивности научной речи / Н. Я. Милованова // Исследования по стилистике / Отв. ред. Л. М. Майданова. Вып. 5. – Пермь, 1976.
- 6 Кожина, М. Н. Сопоставительное изучение научного стиля и некоторые тенденции его развития в период научно-технической революции / М. Н. Кожина // Язык и стиль научной литературы / Отв. ред. М. Я. Цвиллинг. – М., 1977. – С. 167.
- 7 Одинцова, О. В. Текстформирующие языковые средства научной речи / О. В. Одинцова // Вопросы изучения русского языка, истории и культуры России. Вып. 1. Russian Department. National Chengchi University. – Taipei; Taiwan, 1998. – P. 106–108.
- 8 Ляшчынская, В. А. Сучасная беларуская мова: фразеалогія / В. А. Ляшчынская. – Мінск : РІВШ, 2010. – 230 с.

УДК 811.161.3'373:398.92-022.225

К. А. Манько

АЦЭНАЧНЫ АСПЕКТ ФРАЗЕАЛАГІЗМАЎ З АГУЛЬНЫМ ЗНАЧЭННЕМ 'МНОГА'

У артыкуле на матэрыяле прыслоўных фразеалагічных адзінак беларускай літаратурнай мовы з агульным значэннем 'многа' даецца характарыстыка іх эмацыянальна-ацэначнай афарбоўкі: выяўляюцца віды ацэнкі (станоўчая, адмоўная, станоўчая ці адмоўная) і выражэнне эмоцый (адабральнасць, неадабральнасць, жартаўлівасць, іранічнасць, грубасць і да т. п.).

Фразеалагічныя адзінкі як асобныя знакі мовы вызначаюцца сваімі адметнымі асаблівасцямі структуры, кампанентнага складу, ускладненай семантыкі, стылістычнай характарыстыкі, ужывальнасцю і да т. п., але асабліва такой адметнасцю, што звязана з іх ацэнкай, што дазваляе чалавеку выразіць адносіны да з'яў навакольнай рэчаіснасці.

Пад ацэначнасцю, ці ацэнкай, разумеецца станоўчая або адмоўная характарыстыка аб'ектаў рэчаіснасці, ці, іншымі словамі, гэта “особая, опосредованная субъективным отношением форма отражения действительности, объекты которой квалифицируются с точки зрения удовлетворения / неудовлетворения потребностей, желаний, интересов, вкусов человека, соответствия / несоответствия социальным нормам и представлениям, и как форма выражения ценностного отношения к тем или иным объектам, воплощенная в знаке” [1, с. 37].

Мэта артыкула – выяўленне спектра ацэнкі фразеалагізмаў у яе супрацьлегласці – добра ці дрэнна. У межах артыкула матэрыялам для назірання абрана адна група фразеалагічных адзінак (ФА), якія аб'яднаны агульным значэннем ‘многа’.

У беларускай літаратурнай мове намі вызначана 105 прыслоўных ФА са значэннем ‘многа’, крыніцай збору якіх метадам суцэльнай выбаркі паслужыў “Слоўнік фразеалагізмаў” І. Я. Лепешава [2]. Такая вялікая колькасць ФА з абсалютна тоесным значэннем выклікае заканамернае пытанне: навошта ў мове існуе так шмат ФА з адным і тым жа значэннем – ‘многа’?

Аналіз ФА са значэннем ‘многа’ дазваляе падзяліць усю сукупнасць адзінак на дзве супрацьлеглыя групы паводле ацэнкі, бо мэтай ужывання пэўнай ФА і яе зместам абумоўлены віды ацэнкі – станоўчая ці адмоўная ацэнка.

1. ФА з агульным значэннем ‘многа’, што нясуць адмоўную ацэнку, вызначаюцца найбольшай колькасцю адзінак (43), да якіх адносяцца, напрыклад, *ад пуза ў 2-ім значэнні; да гібелі; да ліха ў 1-ым значэнні; да халеры; да хваробы ў 2-ім значэнні; да чорта ў 3-ім значэнні; за трох /сем дурных; з горла лезе /лезла /валіцца /валілася; з горла прэ /пёрла; па вушы; па <самае> горла ў 2-ім значэнні; па <самую> завязку ў 3-ім значэнні; па <самую> шыю ў 2-ім значэнні; пальцам не праткнуць; плюнуць некуды; повен /поўны рот; чортава гібель; чортава процьма /цьма; чорт што; як гразі; як дурны на памінках; як сабак нярэзаных і інш.*

Адмоўная ацэнка аб'ектам рэчаіснасці надаецца ФА, у складзе якіх маюцца кампаненты-лексемы, якія з'яўляюцца эталонамі вымярэння вялікай колькасці і выступаюць паказчыкамі негатыўных адносін, і тыя вобразы, якія характарызуюцца грубавата-зніжаным зместам.

Так, выяўленне празмернай наяўнасці ў чалавека вялікай колькасці абстрактных паняццяў (работы, турбот, клопатаў, спраў, даўгоў і да т. п.) адбываецца на аснове сінанімічных ФА *па вушы; па <самае> горла ў 2-ім значэнні; па <самую> завязку ў 3-ім значэнні; па <самую> шыю ў 2-ім значэнні і інш.*, што даюць адмоўную ацэнку на аснове вобразных уяўленняў аб мяжы вызначэння такой колькасці, на што ўказваюць кампаненты-лексемы – *вушы, горла, завязка, шыя*, якія з'яўляюцца эталонамі вымярэння вялікай колькасці. ФА *ад пуза ў 2-ім значэнні* выражае адмоўную ацэнку на аснове знаходжання ў яе складзе стылістычна маркіраванага кампанента-лексемы *пуза*, бо ва ўяўленнях народа паняцце аб вялікай колькасці яды выражаецца праз вобраз велізарнага жывата, ці *пуза*, якое выклікае непрыемныя асацыяцыі і нясе адмоўную, негатыўную ацэнку.

Іншыя ФА, як, напрыклад, *плюнуць некуды*, нясуць адмоўную ацэнку праз найменне негатыўнага дзеяння, што выражана дзяслоўным кампанентам *плюнуць*, які ўтрымлівае зніжаную афарбоўку ў якасці негатыўнага дзеяння, бо ў народнай традыцыі *пляваць* – гэта грэшна, а значыць, што гэта выражэнне адмоўя да чалавека, які плюе.

Некаторыя ФА, як, напрыклад, *повен /поўны рот*, даюць адмоўную ацэнку вялікай колькасці турбот у чалавека на аснове вобразнага ўяўлення аб *поўным роце*, бо кампанент-лексема *рот* выступае мяжой вымярэння вялікай колькасці, а ў беларусаў быць з набітым ртом лічыцца нядобрым. Для ФА *да гібелі; да ліха ў 1-ым значэнні; чортава гібель; як гразі і інш.* характэрна выяўленне негатыўнай ацэнкі вялікай колькасці каго- ці чаго-небудзь на аснове вобразаў, звязаных з народнымі ўяўленнямі пра ўсё дрэннае, на што ўказваюць у складзе ФА кампаненты-найменні розных хвароб, дэманічных істот, броду і пад. (*гібель, гразь, ліха, чорт*), за якімі стала замацавалася ацэнка рэзкага асуджэння ці нават злосці.

Асобныя ФА з агульным значэннем ‘многа’, як, напрыклад, з *горла прэ /пёрла, пальцам не праткнуць*, служаць для выражэння празмернай колькасці праз усведамленне чалавекам самога сябе, сваіх адчуванняў, памераў (лексема *горла* з’яўляецца эталонам вымярэння вялікай колькасці, а дзеяслоўны кампанент *прэ* характарызуе негатыўнае дзеянне) ці на аснове вобразных уяўленняў аб цеснаце, шчыльнасці, няўтульнасці і некафортнасці ў размяшчэнні, дзе негатыўная афарбоўка выражана адмоўнай часціцай *не* і дзеяслоўным кампанентам *праткнуць* як найменнем негатыўнага дзеяння.

Значная частка ФА са значэннем ‘многа’ выяўляе вялікую колькасць на аснове метафарычных і гіпербалічных уяўленняў жывёльнага паходжання, што спараджаюць непрыемныя асацыяцыі, як, напрыклад, ФА *як сабак нярэзаных*, дзе лексема *сабак* у спалучэнні з кампанентам *нярэзаных*, які ўказвае не толькі на вялікае мноства, але і на іранічна-пагардлівыя, грэблівыя адносіны суб’екта да гэтага мноства, характарызуецца выяўленнем адмоўнай, зніжанай ацэнкі.

Выражаючы адмоўную ацэнку, чалавек з дапамогай ФА выражае свае эмоцыі (неадабрэнне, грубасць, зневажэнне і да т. п.), што тлумачыцца наяўнасцю стылістычна маркіраваных кампанентаў, а таксама самой формай выражэння, што не зусім адпавядае эстэтычным нормам маўленчай культуры.

Як відаць, вызначэнне адмоўнай ацэнкі ФА са значэннем ‘многа’ звязана з выбарам пэўных кампанентаў, з адметнасцямі і значнасцю ўнутранага вобраза.

2. Станоўчая ацэнка асобам, прадметам, з’явам рэчаіснасці і інш. сродкамі фразеалогіі выяўляецца значна меншай колькасцю адзінак (18). Да іх ліку адносяцца, напрыклад: *будзь здароў* у 2-ім значэнні; *дай бог /божа* ў 4-ым значэнні; *дай бог /божа кожнаму* ў 3-ім значэнні; *дзякуй богу* ў 3-ім значэнні; *з усіх валасцей; імя* каму, чаму *легіён; хоць граблямі грабі /заграбай; хоць касой касі; як бобу; як на дзяды* ў 2-ім значэнні і інш.

Так, ФА *будзь здароў* у 2-ім значэнні; *дай бог /божа* ў 4-ым значэнні; *дай бог /божа кожнаму* ў 3-ім значэнні; *дзякуй богу* ў 3-ім значэнні не называюць колькасць, а выступаюць у ролі эталона мяжы вымярэння гэтай колькасці і служаць для выражэння чалавекам адабрэння, станоўчай ацэнкі, свайго задавальнення наяўнай вялікай колькасцю каго-ці чаго-небудзь, а асноўнымі паказчыкамі гэтага выступаюць кампаненты-лексемы *здароўе* і *бог*, што з’яўляюцца найменнямі прыкметаў добра, ладу, святла, чысціні і да т. п.

Іншым характарам выяўлення станоўчай ацэнкі вызначаецца ФА *імя* каму, чаму *легіён*, якая мае павышаную афарбоўку, што ідзе яшчэ з мінулага і тлумачыцца этымалогіяй гэтай адзінкі, якая характарызуецца ўтрыманнем дадатковых адценняў – урачыстасці, узнёсласці, патэтычнасці і інш.

Для выражэння станоўчай ацэнкі адносна абазначэння вялікай колькасці ягад, грыбоў ужываюцца ФА *хоць граблямі грабі /заграбай; хоць касой касі* і інш., што адбываецца з дапамогай вобразаў, пакладзеных у аснову стварэння гэтых адзінак, якія прыпадабняюць вялікую колькасць ягад, грыбоў да працэсу ці выніку дзеянняў сялян: да касьбы, калі касой захопліваецца шырокі рад травы, ці да зграбання сена.

Як відаць, на выяўленне ФА са значэннем ‘многа’ толькі станоўчай ацэнкі ўказваюць тыя кампаненты-лексемы, за якімі стала замацаваліся пазітыўныя вобразы і ўяўленні, што выклікаюць добрыя эмоцыі.

Аднак сярод ФА з агульным значэннем ‘многа’ сустракаюцца такія адзінкі, якія нясуць нейтральную ацэнку (44). Іх нейтральнасць абумоўлена, па-першае, тым, што яны не маюць унутранага вобраза ці з’яўляюцца бязвобразнымі, а, па-другое, у іх няма кампанентаў, за якімі стала замацавана выражэнне станоўчай ці адмоўнай ацэнкі, як, напрыклад, ФА *без меры* ў 1-ым значэнні; *мала-веля* ў 2-ім значэнні; *раз за разам; раз-пораз; раз-поразу* і інш.

Ёсць адзінкі, якія могуць набываць станоўчую ці адмоўную ацэнку, як, напрыклад, *на валовай скуры /шкуру не спішаеш; не кот наплакаў* у 1-ым значэнні; *поле насеяна; сорак саракоў; у кожнай кішэні па жмені; цераз край; цэлы воз; цьма цьмушчая* і інш. Асаблівасцю вылучаных ФА з’яўляецца тое, што ў залежнасці ад суб’ектыўных адносін

да вялікай колькасці каго-ці чаго-небудзь назіраецца вар'іраванне іх ужывання – з плюсам ці мінусам.

Так, ФА *без меры* ў 1-ым значэнні, якая служыць для выяўлення вялікай колькасці незалежна ад абазначэння асобы ці прадмета, у сказе *Вось антоны, вось апорты, вось і слуцкія вам бэры тут вісяць, нібы збаны...* Адным словам, тут *без меры* рознай ёсць *садавіны...* (К. Крапіва) выступае са станоўчай ацэнкай, бо характарызуе ўраджайны год на садавіну альбо разнастайнасць пладовых дрэў у садзе. Але ў сказе *Пакінь курыць, бо і праз дзверы праходзіць дым сюды без меры...* (Я. Колас) ФА *без меры* ў 1-ым значэнні выступае з адмоўнай ацэнкай, бо негатыўна характарызуе вынікі, якімі суправаджаецца працэс курэння.

Гэтыя ФА служаць таксама для выражэння чалавекам сваіх эмоцый – іранічнасці (<хоць> *плот гарадзі*) і жартаўлівасці (*не кот наплакаў* у 1-ым значэнні; *у кожнай кішэні па жмені*).

Як відаць, на выяўленне ФА са значэннем 'многа' станоўчай ці адмоўнай ацэнкі ўплываюць суб'ектыўныя адносіны да аб'ектаў выказвання, а ў выніку і адпаведнае слоўнае акружэнне, ці адметная спалучальнасць.

Такім чынам, ацэначны аспект даследавання ФА з агульным значэннем 'многа' паказвае, што гэтыя адзінкі дыферэнцыруюцца паводле ўтрымання эмацыянальна-ацэначнай афарбоўкі на ФА са станоўчай і адмоўнай ацэнкай, што тлумачыцца адметнасцямі кампанентнага складу, абранымі вобразамі і ўжывальнасцю ў пэўным кантэксце. Іншым характарам вызначаюцца ФА, якія могуць набываць станоўчую ці адмоўную ацэнку, што звязана з суб'ектыўнымі адносінамі чалавека да аб'ектаў выказвання. Вар'іраванне відаў ацэнкі ў адзначаных ФА звязана з тым, што ў іх кампанентным складзе няма яўна выражаных кампанентаў і лексем, якія нясуць толькі станоўчую ці толькі адмоўную ацэнку.

Спіс выкарыстаных крыніц

1 Ничипорчик, Е. В. Отражение ценностных ориентаций в поговорках / Е. В. Ничипорчик. – М-во образования РБ, Гом. гос. ун-т им. Ф. Скорины. – Гомель : ГГУ им. Ф. Скорины, 2015. – 358 с.

2 Лепешаў, І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў. У 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Беларус. Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2008. Т. 1: А–Л. – 672 с.; Т. 2: М–Я. – 704 с.

УДК 811.161.1'373:398.92:1

В. А. Маслова

МИРОУСТРОЙСТВО ПО МАТЕРИАЛАМ РУССКОЙ ФРАЗЕОЛОГИИ

В статье рассматриваются фразеологизмы об устройстве мира сквозь призму лингвокультурологии и мифологии. Важнейшими для понимания мироустройства являются оппозиции «левый – правый», «нижний – верхний», «земля – небо» и др., а также представления о первичности стихий и важности количества.

Для всей современной науки характерен синтез знания, который стал императивом современности. Только с помощью интегрирования знаний, полученных в самых различных науках, можно получить более-менее достоверные знания о мире и его устройстве. При этом сохраняется научное ядро каждой дисциплины. В процессе интеграции старые знания, имеющиеся в одной из областей науки, усиливают свою прогностическую функцию, в результате чего рождаются новые знания. Ни одна наука сейчас не может претендовать на универсальную концепцию мира. Именно при интегративном подходе повышается уровень понимания роли и назначения гуманитарного знания, расширяются возможности ее практического применения, увеличиваются познавательные регистры обучения. Однако при